

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://doi.org/10.15421/341904) (Online)
Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 327

Юрій Іванович Арабаджи

Запорізький національний університет

Криворізький факультет

Вул. Тихвінська, 15, Кривий Ріг, 50014, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2690-0993>; E-mail: amati_yuriy@i.ua

Received 29 September 2018; revised 15 October 2018; accepted 10 November 2018

doi: 10.15421/341904

АНЕКСІЯ КРИМУ РОСІЄЮ: ПОГЛЯД П'ЯТЬ РОКІВ ПОТОМУ

Анотація.

У статті досліджено події, які передували анексії Криму і відбувались під час захоплення півострову Російською Федерацією у 2014 році.

Проаналізовано причини вторгнення російських військових в Україну. Наведено аргументи політиків стосовно того, що завадило організувати військовий опір з початку російської агресії.

Визначено наслідки анексії Криму. Окреслено перспективи подальших відносин України з Росією, виявлені загрози ескалації конфлікту.

Ключові слова: анексія, Крим, Україна, Росія, агресія, санкції.

Yuriy I. Arabadgi

Kryvyi Rih Faculty of ZNU

Tykhvinska str. 15, Kryvyi Rih, 50014, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2690-0993>; E-mail: amati_yuriy@i.ua

Russian annexation of Crimea: a five-year-old lighter

Abstract.

The article examines the events that preceded the annexation of the Crimea and occurred during the seizure of the peninsula by the Russian Federation in 2014.

The reasons of invasion of Russian military forces into Ukraine are analyzed. The arguments of politicians concerning the fact that it prevented the organization of military resistance from the beginning of Russian aggression was given.

The consequences of the annexation of the Crimea are determined. Prospects of further relations between Ukraine and Russia are outlined, threats of escalation of the conflict are revealed.

The actions of Russian Federation during annexation of Crimea rudely violated principles of international law in industry of providing of the world and safety and peaceful collaboration, namely: principle of the non-use of force or threat by force in international relations, principle of sovereign equality of the states, principle of inviolability of state boundaries, principle of territorial integrity of the states. The terms of the Budapest memorandum are broken, Agreement is broken on friendship, collaboration and partnership between Ukraine and Russian Federation of 1997 and Agreement between Ukraine and Russian Federation about the Russian-Ukrainian state boundary of 2003 on March, 16, 2014 in Crimea the so-called "referendum" took place about status of peninsula, on results that Russia "added" Crimea on March, 18, actually annexing him. The results of voting on a "referendum" are not confessed by the world.

The military actions of Russia in Ukraine are a clear violation of the territorial integrity and sovereignty of Ukraine.

Russia continues to build a powerful military base in the Crimea. The threat of the invasion of the Russian troops into the territory of Ukraine did not disappear even today.

The annexed Crimea remains an active problem, which continues to be a threat to international order.

Key words: *annexation, Crimea, Ukraine, Russia, aggression, sanctions.*

Юрій Іванович Арабаджи

Запорожский национальный университет

Криворожский факультет

Ул. Тихвинская, 15, Кривой Рог, 50014, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2690-0993>; E-mail: amati_yuriy@i.ua

Анексия Крыма Россией: взгляд пять лет спустя

Аннотация.

В статье исследованы события, которые предшествовали аннексии Крыма и происходили во время захвата полуострова Российской Федерацией в 2014 году.

Проанализированы причины вторжения российских военных в Украину. Приведены аргументы политиков о том, что помешало организовать военное сопротивление с начала российской агрессии.

Определены последствия аннексии Крыма. Обозначены перспективы дальнейших отношений Украины с Россией, обнаруженные угрозы эскалации конфликта.

Ключевые слова: *аннексия, Крым, Украина, Россия, агрессия, санкции.*

Постановка проблеми. 20 лютого 2014 року відбулось вторгнення Росії в Україну після вступу збройних сил РФ на територію Автономної республіки Крим, далі була розв'язана війна на сході України. З метою приборкання агресора задіяні міжнародні санкції.

На даний момент, питання необхідності вирішення російсько-українського конфлікту є безумовно актуальним. Проблема вирішення політичної кризи, яка після анексії Криму набула продовження на Донбасі, активно обговорюються як в Україні, так і в ЗМІ зарубіжних країн. Аналіз публікацій. Дослідженням проблем формування двосторонніх відносин України та Російської Федерації займалися такі відомі зарубіжні дослідники, як З. Бжезинський, О. Рар, М. Калускі, Г. Кіссінджер, Т. Коулд, Т. Кузьо, Дж. Лестер, Ф. Мьоллерс, А. Ослунд. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів україно-російських відносин, присвячені праці Л. Кучми, Л. Кравчука, В. Горбуліна та багатьох інших дослідників. Свою оцінку подіям, які передували анексії Криму і відбувались під час захоплення півострову Російською Федерацією у 2014 році, дали такі політики та державні діячі як П. Порошенко, В. Гройсман, О. Турчинов, В. Наливайченко, Ю. Тимошенко та інші.

Метою даної роботи є аналіз причин розвитку політичної кризи в російсько-українських відносинах, яка привела до анексії Криму та окупації частини Донбасу.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає виконання таких основних завдань:

- розглянути заяви окремих політиків, провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо причин та наслідків політичної кризи в українсько-російських відносинах, що привела до анексії Криму;

- дослідити прогнози провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо вирішення даної політичної кризи, проаналізувати результати соціологічних досліджень з актуальних питань українсько-російських відносин;

- охарактеризувати реакцію світової спільноти на ситуацію в Україні та агресивні дії з боку Російської Федерації;

Об'єкт дослідження – політична криза у взаємовідносинах між Україною і Росією, яка привела до анексії Криму;

Предметом дослідження є причини та наслідки розвитку політичної кризи у взаємовідносинах між Україною і Росією, що закінчилась анексією Криму;

Основний зміст. 5 лютого 1954 року Президія ВР РРФСР прийняла постанову «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР». Необхідність передачі Кримської області до складу Української РСР пояснювалася «спільністю економіки, територіальною близькістю та тісними господарськими та культурними зв'язками між

Кримською областю та Українською РСР». Видання указу дослідники часто називають особистою ініціативою Першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущова. Деякі історики вважають, що ця передача виявилася вимушеною мірою через важку економічну ситуацію на півострові, викликану післявоєнною руйнуванням і браком робочої сили після депортації кримських татар [1].

У березні 2014 року В. Путін стверджував, що ініціатором передачі до складу Української РСР Кримської області «був особисто Хрущов». Перший президент сучасної України Л. Кравчук спростував поширений стереотип, що радянський лідер М. Хрущов подарував Крим Україні в 1954 році. За словами Кравчука, Хрущов нав'язав Крим Україні економічно, і вона все ж поставила півострів на ноги: «Україні Хрущов не подарував Крим - він змусив, примусив взяти Крим собі, мотивуючи на Політбюро ЦК КПРС, що Україна, маючи досвід у (південних) областях, може допомогти Криму. Україна допомогла, поставила Крим на ноги. А тепер Крим анексували, ще й доводять нам, що це повернення Криму» [2].

Відомо, що Путін назвав розпад Радянського Союзу «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття». Відновлення могутності і престижу Росії Путін і надалі вважає головною задачею, одним з головних завдань для керівництва РФ є захоплення України і поновлення контролю над колишніми територіями СРСР. Про це свідчать деякі факти, які наводить колишній директор Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбулін у своїх роботах [4]. Ще на початку 1990-х років, влада Криму здійснила кілька спроб відокремлення від України, але тоді СБУ разом з МВС змогли зупинити перші прояви сепаратизму на півострові. У серпні 1991 року, після прийняття Верховною Радою Акта проголошення незалежності України, президент РФ Б. Єльцин оголосив позицію Росії: «РРФСР залишає за собою право порушити питання про перегляд кордонів». Тоді ж, віце-президент РФ О. Руцької намагався примусити керівництво України відмовитися від проголошеної неза-

лежності, погрожував переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії.

У травні 1992 року Верховна Рада РФ прийняла постанову «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році», згідно з якою постанова «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що не має юридичної сили з моменту її прийняття.

У грудні 1992 року З'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993 року, виконуючи це доручення, ВР РФ постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила російський федеральний статус міста [3].

З 2008 року Кремль розпочав пропагандистську підготовку до агресії проти України. Ідеологічною основою російської пропаганди стала концепція «русского мира», підхоплена у 2010-х патріархом РПЦ Кирилом. На думку В. Горбуліна: «Російська культурна політика на українському напрямі була повністю інтегрована в загальну стратегію ліквідації української державності.» [4]. Для того, щоб розвалити і захопити Україну, з боку РФ постійно велась підривна діяльність. Росія ніколи не припиняла ідеологічні та економічні війни проти України, про це свідчать факти: формувалась громадська думка про історичну бездержавність українського народу, під гаслом «відстоювання» прав російськомовних українців. Відбувалась масова видача паспортів РФ громадянам України всупереч Конституції, організовувались економічні та енергетичні блокади, «газові війни», проводилась дискредитація українських виробників. На території Криму відбувались несанкціоновані переміщення збройних сил РФ, захоплення та утримання українських гідролокаційних об'єктів, тощо.

Відтворимо хронологію подій, які передували анексії Криму і відбувались під час захоплення півострову. Після 2004 року російські спецслужби сформували у Криму розгалужену мережу антиукраїнських організацій, контрольовану російською агентурою:

структури Партії регіонів, КПУ, ПСПУ, партій «Русское единство», «Родина», різноманітні православні групи, вірні ідеям «русского мира», криміналізовані утворення, такі як організація «Оплот». Ця агентура потім стала опорою російського впливу і відіграла свою роль під час окупації [3].

Одним з ключових інструментів незаконної окупації півострова став Чорноморський флот РФ. Згідно з низкою угод між Україною і РФ, Україна передала РФ в оренду строком на 20 років низку об'єктів у м. Севастополі, АР Крим і у м. Генічеськ, які забезпечували базування флоту. Відповідно до угод, РФ могла тримати в Криму до 25 тисяч військовослужбовців. У квітні 2010 року В. Янукович і Д. Медведєв підписали Харківські угоди, якими було продовжено термін базування ЧФ РФ на території України до 2042 року. Їх підписання стало стартом для безпосередньої підготовки російської операції з встановлення повного контролю над Україною.

4 лютого 2014 року президія Верховної Ради Криму прийняла рішення розглянути парламентом автономії питання зміни Конституції Криму та просити у Росії захист мешканців півострова. Створена у Криму потужна агентурна мережа була готова розпалити сепаратистський рух на півострові. Після усунення від влади Президента України В. Януковича, сепаратистські настрої в Криму вибухнули з новою силою. 23 лютого в Севастополі відбувся 20-тисячний мітинг, на якому було прийнято рішення не перераховувати у Київ податки, а міським головою проголошено громадянина Росії О. Чалого. 25 лютого акції сепаратистів були проведені перед Кримським парламентом, але вони були нівельовані проукраїнським мітингом.

У ніч на 27 лютого парламент та уряд Криму були захоплені російським спецназом, над ними підняли прапор РФ. Під дулами автоматів російського спецназу, депутати Верховної ради Криму ухвалити рішення про призначення референдуму щодо статусу півострова. Тоді ж «зеленими чоловічками» був також узятий під контроль ряд стратегічних об'єктів в Криму: захоплено аеропорт «Бельбек» у

Севастополі, зупинено паромну переправу в Керчі.

1 березня самопроголошений голова Ради міністрів АР Крим С. Аксьонов звернувся до президента Росії В. Путіна посприяти у «забезпеченні миру і спокою» на території Криму. У відповідь того ж дня Президент РФ відправив до Ради Федерації пропозицію про введення російських військ у Крим. Обидві палати Державної думи 1 березня 2014 р. проголосували за введення російських військ на територію України і зокрема в Крим.

Починаючи з 1 березня, російські війська розпочали блокування українських військових баз на території Криму. Відбувались захоплення адміністративних приміщень та інших стратегічно важливих об'єктів, встановлювався контроль над транспортними магістралями.

Після ідеологічної обробки та за умов морального тиску дві третини особового складу частин перейшли на бік ворога, зокрема зрадив присязі командуючий флоту України Д. Березовський. В Криму служили в основному кримчани, оскільки в українській армії діяв територіальний принцип формування військових частин. Багато з цих кримчан просто не розуміли, що робити в такій ситуації. Але росіяни прекрасно знали, що і як треба робити за таких умов. Особовий склад частин не відразу сам переходив на бік Росії, але після «обробки». Командир зенітної частини, розповів як до прохідної кілька днів приїздили представники Чорноморського флоту: «Розповідали, як добре служити в російській армії. Говорили, що тих, хто відмовиться від служби, з Криму виганяють, квартири, які є в розпорядженні військовослужбовців, будуть передані тим людям, які будуть тут служити». Командир сказав, що солдати і офіцери були готові відстоювати частину, але наказ про застосування зброї так і не надійшов, оскільки для Києва головним було не дати привід росіянам пустити в справу весь привезений з собою арсенал [5].

У той же час були приклади героїзму українських військових. Екіпажі кораблів у заблокованому Донузлавському озері до кінця

чинили опір окупантам. Частина курсантів воєнно-морського училища в Севастополі відмовилася давати присягу на вірність Росії. На аеродромі в Бельбеку українські військові на чолі з полковником Ю. Мамчуром без зброї, виконуючи Гімн України, розблокували частину. Тож, в окремих випадках супротив був. Морські піхотинці вчинили силовий спротив нападникам. В таких випадках частини брали штурмом, як це сталося з базою морської піхоти України під Феодосією. 24 березня російські війська за підтримки двох вертольотів Мі-24 взяли штурмом частину феодосійських морпіхів. Українські морські піхотинці вступили в рукопашний бій, але були взяті в полон. Однак, після майже місячної облоги і силових дій воєнні об'єкти України в Криму були захоплені російськими військовими.

11 березня 2014 р. Верховна Рада автономної республіки Крим і Севастопольська міська рада прийняли декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, згідно з якою у разі рішення народів Криму в результаті референдуму увійти до складу Російської Федерації, Крим буде оголошений суверенною республікою і саме в такому статусі звернеться до Російської Федерації з пропозицією про прийняття на основі відповідного міждержавного договору до складу Російської Федерації як нового суб'єкта РФ [6].

Рада Безпеки ООН 15 березня не ухвалила резолюцію щодо України через Росію. Росія наклала вето на резолюцію Радбезу ООН щодо Криму. Серед присутніх членів засідання 13 віддали голоси на підтримку резолюції, 1 (Росія) - проти, 1 утримався (Китай).

Діями Кремля та маріонеток сепаратистів, спрямованими на розкол України, була організація і проведення 16 березня 2014 року так званого «референдуму» у Криму. Референдум було проведено, попри указ виконувача обов'язків Президента України О. Турчинова про призупинення рішення кримського парламенту, а також попри рішення Конституційного Суду України, який визнав оголошення референдуму таким, що не відповідає Конституції України.

В умовах присутності великої кількості озброєних російських військовослужбовців, при бойкотуванні референдуму кримськотатарським народом, референдум в АРК, начебто зібрав понад 1,2 млн заповнених бюлетенів (що відповідає 83,10% загальній кількості виборців), з яких, нібито, 96,77% засвідчили вибір «за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації» [6].

«Кримський референдум» був незаконним із точки зору національного права. «Референдум» відбувся з порушенням Конституції України, Закону України «Про всеукраїнський референдум» та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Це також підтверджено рішенням Конституційного суду України 2014 р. щодо невідповідності референдуму Конституції України [7]. Відповідно до Конституції, питання, пов'язані зі зміною кордонів і території України, можуть розглядатися тільки на всеукраїнському референдумі. Напередодні Верховна Рада України підтримала постанову за дострокове припинення повноважень Верховної Ради АР Крим, відповідно подальша її діяльність є нелегітимною.

Реакція світової спільноти на ситуацію в Україні та дії з боку Російської Федерації була цілком логічною. Президент Європейського парламенту Мартін Шульц заявив, що минулий в Криму референдум є незаконним і ускладнює вирішення кризи, це було порушенням міжнародного права і порушенням українського суверенітету.

Білий дім оприлюднив заяву щодо України, в якій були оголошені наступні тези: - США відкидають референдум; - рішення щодо України не будуть прийматись без участі уряду України; - дії Росії небезпечні та дестабілюють ситуацію; - міжнародна спільнота не буде тихо сидіти, поки одна країна захоплює іншу. США і Євросоюз засудили дії Росії, відмовилися визнавати результати референдуму і запровадили санкції щодо російського бізнесу і високопосадовців, наклавши візові обмеження і заморозивши їх закордонні активи.

Як у радянські часи, російське телебачення повідомило, що у Криму 96.77% виборців висловились за возз'єднання з Росією... Ак-

сьонов заявив, що явка була на рівні 85% і що 40% татар проігнорували бойкот оголошений Меджлісом. Насправді, за твердженням лідерів кримських татар, за незалежність Криму проголосувало не більше 32-34% виборців, за умов масових фальсифікацій. Про масштаб фальсифікацій свідчить той факт, що при кількості населення у м. Севастополі на 1 листопада 2013 року 383 499 осіб, на референдумі підтримали приєднання до РФ 474 137 осіб, тобто 123% населення [3].

Доречи, за результатами соціологічного дослідження «Суспільно-політичні, міжнаціональні та міжконфесійні відносини в АР Крим: стан, проблеми, шляхи вирішення», проведеного у 2008 р. Центром Разумкова спільно з Інститутом Європи Університету Базеля, до сепаратистських настроїв були схильні 32,4% жителів АР Крим [8].

За результатами соціологічного опитування, проведеного компанією International Republican Institute (IRI) у листопаді 2011 р. і травні 2013 р., за приєднання півострова до складу Росії виступало 23-33% мешканців Криму, тоді як 49-53% виступали за збереження статусу автономії у складі України [9].

За даними соціопитування, проведеного з 8 до 18 лютого 2014 року Київським міжнародним інститутом соціології, 41% жителів Криму бажали входження автономії до складу Росії (у 2013 р. - 35,9%) [10].

18 березня 2014 року в Кремлі президент Росії В. Путін, прем'єр-міністр самопроголошеної Республіки Крим С. Аксьонов, голова новоутвореної Державної Ради самопроголошеної Республіки Крим В. Константинов, представник сепаратистського керівництва міста Севастополь громадянин РФ О. Чалий підписали Договір про прийняття Криму до складу Росії.

20 березня договір був ратифікований Державною Думою Російської Федерації, а 21 березня - Радою Федерації, і відразу набув чинності. 11 квітня відповідні зміни були внесені до конституції Росії.

27 березня Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію на підтримку територіальної цілісності України. За підтримку доку-

мента проголосували 100 держав, проти - 11 (Венесуела, Зімбабве, Сирія, Куба, Нікарагуа, Судан, Білорусь, Вірменія, Північна Корея, Болівія), утримались - 58 [6].

2 липня 2014 року Парламентська асамблея Організації з безпеки і співробітництва в Європі визнала такі дії Росії військовою агресією, неспровокованою і заснованою на абсолютно безпідставних припущеннях і приводах.

Варто згадати, як 4 березня 2014 року В. Путін, відповідаючи на запитання кореспондента, ким були люди у військовій формі, схожій на російську, які блокували українські військові частини в Криму, сказав: «Це були місцеві сили самооборони... Ви подивіться на пострадянський простір. Там повно форми, яка схожа ... Підійть в магазин ось у нас, і ви купите там будь-яку форму» [11]. Та вже 17 квітня 2014 року, Путін прояснив, звідки взявся спецназ у Криму: «Я й не приховував, що наша задача полягала в тому, щоб забезпечити умови для вільного волевиявлення кримчан... тому за спиною сил самооборони Криму, звичайно, встали наші військовослужбовці» [12].

У доповіді «Путін. Війна», ідея створення якої належала вбитому опозиціонеру Борису Немцову, також наведено кілька цитат Путіна. У 2015 році, в інтерв'ю для документального фільму журналіста А. Кондрашова «Крым. Путь на родину», Президент РФ В. Путін прямо зізнався, що особисто керував діями російських військ в Криму: «Це була ніч з 22 на 23 лютого ... я всім моїм колегам сказав, що ситуація розгорнулася таким чином на Україні, що ми змушені почати роботу по поверненню Криму до складу Росії» [13]. «Щоб блокувати і роззброїти 20 тисяч осіб, добре озброєних, потрібен певний набір особового складу і не просто за кількістю, але і за якістю. Потрібні були фахівці, які вміють це робити. Тому я дав доручення і вказівки Міністерству оборони, ніде правди діти, під виглядом посилення охорони наших військових об'єктів у Криму перекинути туди спецпідрозділи Головного розвідувального управління і сили морської піхоти, десантників» [13].

Путін тоді вперше відкрито визнав, що Ро-

сія використовувала збройні сили для того, щоб силою забрати Крим в Україні: «Наша перевага, знаєте, в чому полягала? У тому, що я займався цим особисто. Чи не тому, що я там все правильно робив, а тому, що, коли це роблять перші особи держави, виконавцям легше працювати» [13]. Ці заяви Путіна мабуть ще будуть залучені до справи, щодо анексії Криму, яку РФ готувала протягом багатьох років. Отже, це було навмисне та свідоме порушення принципів міжнародного права і світового порядку.

13 березня 2015 року в інтерв'ю РІА «Новості» екс-командувач Чорноморським флотом РФ адмірал І. Касатонов розкрив подробиці російської операції в Криму: «Чорноморський флот підготував плацдарм, офіцери знали, що діється навколо, де розташовані українські частини, сценарії розвитку подій пророблялися на картах. Тобто Чорноморський флот зі своїми завданнями впорався - були доставлені «ввічливі люди», з 27 на 28 лютого взято Верховна Рада Криму... «ввічливі люди» були армійським спецназом, який доставлявся до Криму по повітрю і морем [13].

У документальному фільмі «Крым. Путь на родину», була вперше викладена версія російської влади про те, як проводилася військова операція по анексії Криму. В фільмі говориться про те, що існувала небезпека можливого втручання з боку США в ситуацію з Кримом. Нібито американський есминець «Дональд Кук» з крилатими ракетами на борту, що знаходився на той час в Чорному морі, став наближатися до півострова і увійшов в територіальні води України. Проте, до того моменту в Криму вже був розміщений російський протикорабельний комплекс «Бастіон», який включив радар і «засвітив» есминець, що наближався. Саме це, за словами адмірала Вітко, змусило «Дональда Кука» розвернутися і відійти на безпечну відстань. Однак у прес-службі міністерства оборони США у відповідь Російській службі Бі-бі-сі заявили, що нічого не знають про такий інцидент [5].

Бурхливу реакцію світової спільноти і засобів масової інформації викликали слова Путіна про готовність застосувати ядерну зброю

у разі військового втручання в конфлікт третьої сторони. В «New York Times» у 2015 році вийшла стаття під заголовком «Путін заявив, що зважував можливість приведення в готовність ядерних сил через Крим». У статті наводиться заява Путіна, про існувавше занепокоєння щодо того, що Захід може втрутитися у військове протистояння, це спонукало його розглянути питання про посилення ядерної зброї Росії. Він був готовий зіткнутися з «найгіршим можливим поворотом подій», але в остаточному підсумку вирішив, що це непотрібно [14]. «Чи означає це, що ми привели в стан бойової готовності і наші ядерні сили?» - запитав у своєму фільмі Кондрашов Путіна. Який на це відповів: «Ми готові були це зробити. Ми не збиралися йти напролом, але нас на це змусили» [15].

Отже, виникає логічне питання, чому Україна з першого ж дня агресії не вступила в протистояння, відповідаючи силою на напад? Чому під час подій в Криму в 2014 році Київ не дав команду військового опору?

На думку В. Горбуліна, криваве протистояння в Криму, спровоковане спецслужбами і збройними силами РФ, мало б надати політичні і пропагандистські підстави для вторгнення російських військ у східні і південні області України [3]. «Ми не могли воювати з Росією» - заявила в інтерв'ю Радіо Свобода лідер партії «Батьківщина» Ю. Тимошенко. На її думку, рішення не боротися за Крим було правильним: «нам треба було локалізувати конфлікт, уберегти територію України, включаючи Київ, від війни і готуватися, піднімати світову спільноту [16].

Щодо згаданого засідання РНБО, то зі слів політолога Є. Магди, О. Турчинов, який тоді виконував обов'язки президента, наполягав на тому, щоб дати росіянам відсіч, однак більшість була проти [16]. Екс-віце-прем'єр Р. Безсмертний також впевнений у тому, що у 2014 році однозначно потрібно було назвати війну війною і ввести воєнний стан: «Крим необхідно було захищати і потрібно було діяти, до того ж активно ... Те, що у 2014 році люди, відповідальні за безпеку країни, були розгублені, - очевидно» [17].

Складно сказати, що міг і що мав робити кожен офіцер, але заступник начальника управління інформаційних технологій міністерства оборони України С. Галушко у інтерв'ю Бі-бі-сі, стверджує, що для того щоб частини не потрапили до рук військових іншої держави, було досить і просто статуту: «... це не знімає відповідальність з керівників органів військового управління всіх рівнів з приводу виконання обов'язків, прописаних у військових статутах. Наприклад, командир будь-якої частини закон дає досить повноважень для захисту території військового об'єкту від нападу, диверсій і спроб захоплення зброї. Це прописано і в статутах, і в закритих документах міністерства оборони ... Який наказ потрібен командирі частини, коли є факт збройного нападу на його частину і у нього є план охорони і оборони його військового об'єкту? Є алгоритм на випадок збройного нападу на частину - як забезпечувати безпеку людей, захист боєприпасів і т.п. Для таких дій командирам частин ніяких команд не потрібно було. На жаль, не всі командири частин і підрозділів використовували своє законне право в тій ситуації» [5].

Люди дійсно могли діяти за статутом ЗСУ, але у більшості випадків на початку 2014 року українські військові ще не були морально готові воювати з росіянами, мабуть і через це також багато командирів і начальників військових частин в Криму потім нарікали, що не могли чинити опору атакуючим, оскільки не отримували виразних наказів з Києва. Доречі, Путін стверджував, що заблоковані українські частини не чинили опір, оскільки спецназ позбавив їх зв'язку, але міністерство оборони України спростувало цю інформацію [5].

Щодо самих росіян, то на жаль, постійно працююча імперська пропаганда дала свої результати, тому фактом є те, що військове втручання у справи незалежних країн знаходить широку підтримку у всіх прошарках російського суспільства. У січні 2016 року, згідно з результатами соціологічних опитувань, 64% росіян підтримували агресію проти України [3].

Більш того, у травні 2017 року соціоло-

гі «Левада-центру» з'ясували, до яких країн росіяни зараз налаштовані найбільш вороже. За результатами опитування з'ясувалося, що США головним ворогом Росії вважають 69% опитаних, Україна посіла друге місце серед ворогів - 50%, на третьому місці Німеччина - 24%. При цьому число росіян, які вважають Україну ворожою державою, зросла до максимуму за весь час досліджень [18].

У лютому 2018 року в Оболонському районі Києва відбувся розгляд провадження про державну зраду колишнього президента України В. Януковича. У ході судових засідань були допитані свідки у справі, зокрема - помічник экс-представника України в Радбезі ООН А. Цимбалюк, колишній глава СБУ В. Наливайченко, экс-очільник Міноборони І. Тенюх, колишній командувач ВМС С. Гайдук. Свої покази у суді дали також президент України П. Порошенко, голова РНБОУ О. Турчинов, колишній в.о. міністра оборони М. Коваль та інші.

Зокрема, вищезазначені особи розповіли про захоплення Росією Криму, а також про дії української влади та військового керівництва під час анексії півострову Росією. Ці покази дають можливість відтворити картину драматичних подій 2014 року в Україні. Розглянемо основні заяви свідків у справі про держзраду Януковича, які стосуються російської агресії.

Помічник колишнього постійного представника України в Радбезі ООН А. Цимбалюк заявив, що в лютому 2014 року російські військові підрозділи без розпізнавальних знаків незаконно втрутилися на територію Криму. За його словами, на півострів приземлилися близько 10 літаків Іл та 14 вертольотів з російськими військовими. Він також розповів, що 28 лютого 2014 року на засіданні Радбезу ООН Україна поінформувала міжнародну спільноту про початок захоплення Криму. Натомість 3 березня на засіданні Радбезу, яке було скликане за ініціативи Москви, тодішній представник РФ В. Чуркін продемонстрував звернення Януковича до російського президента В. Путіна, у якому закликав ввести російські війська в Україну. Цимбалюк висловив переконання, що цим листом Росія намагала-

ся легітимізувати вторгнення своїх військ в Україну [19].

Колишній голова СБУ В. Наливайченко заявив, що в 2010 році, з приходом экс-президента Януковича до влади, була розпочата підготовка бази для російської агресії в Україні та окупації. За його словами, у цей час почалися призначення на керівні посади СБУ людей, які співпрацювали зі спецслужбами Росії, а також була відновлена угода з ФСБ в Криму: «Факт здачі України почався з Харківських угод. Вони повернули ФСБ Росії в Крим, хоча я в 2009-му домігся виведення їх з Криму. Було зрозуміло, що вони готувалися до окупації і анексії», - зазначив він. Крім того, Наливайченко повідомив, що взимку 2013-2014 в Україну приїжджали російські генерали ФСБ, а також помічник президента РФ В. Сурков.

У ході допиту экс-глава СБУ заявив, що окупація Криму почалася 20 лютого 2014 року: «Окупація проводилася в основному силами Чорноморського флоту в кількості 24 тисяч чоловік. Друге - контрактниками. Третє - колаборантами. Ще одна складова - сепаратистські організації, які виступили п'ятою колоною», - сказав він.

Наливайченко переконаний, що їхньою метою було взяття під контроль СБУ та інших правоохоронних органів. Зокрема, у Севастопольському СБУ проводилися збори спільно з ФСБ, де їм ставили ультиматум - переходити на службу в ФСБ. Проводив їх керівник тодішнього СБУ Петро Зима. Згодом стало відомо, що керівництво української спецслужби на півострові перейшло під пряме розпорядження ФСБ. Водночас кримська поліція передала російському спецназу зброю, унаслідок чого було захоплено адміністративні будівлі Криму, зокрема парламент: «У ніч з 22 на 23 лютого я вже бачив у Криму російську військову техніку. Тоді вже була розпочата повномасштабна окупація», - наголосив він [19].

Колишній в.о. міністра оборони І. Тенюх заявив, що процес «здачі Криму» почався з приходом Януковича. Тоді влада цілеспрямовано намагалася послабити українських військових в Криму. Зокрема, за допомогою

«кадрових чисток», скорочення чисельності флоту, розформування військових комісарітів, укомплектування ВМС контрактниками-мешканцями Криму, а також заміни проукраїнських офіцерів на проросійських. Водночас земля під будівництво віддавалися офіцерам РФ. За його словами, до силового варіанту захоплення півострова Москва перейшла після того, як Україна відмовилася вступати в Митний союз. Так, 20 лютого почалося блокування військових частин в Криму.

Тенюх зазначив, коли Росія почала перекидати свої війська, тодішній начальник Генштабу ЗСУ Ю. Ільїн віддав наказ не приводити Військово-морські сили України в бойову готовність і почав співпрацювати з Росією. Екс-очільник Міноборони також повідомив, що армія була приведена в повну бойову готовність лише 27 лютого 2014 року. За його словами, тоді почалися навчання на полігонах під назвою «Весняна злива». Однак з 20 тисяч військових, які повинні були бути готові, реально були готові лише 6 тисяч.

Крім того, Тенюх розповів, що наполягав на введення воєнного стану та негайному ухваленні рішення щодо приведення ЗСУ в повну бойову готовність: «Мій план полягав у тому, щоб йти на прорив (у Криму)». Однак відповідного дозволу він не отримав. За його даними, з 12 тисяч військових ВМС 10 тисяч перейшло на сторону Росії [19].

Колишній командувач ВМС України С. Гайдук назвав окупацію Криму наслідком тих процесів, які відбувалися в країні. Зокрема, Росія довгий час не визнавала передачу Криму Україні, а також дислокація флоту РФ та інформаційний вплив всередині АРК. Однак причинами початку вторгнення російських військових на півострів, за його словами, були події на Майдані в 2014 році.

Гайдук розповів, що військові РФ прибули на півострів різними шляхами: за допомогою транспортної авіації, за допомогою десантних кораблів ЧФ, Балтійського і Північного флоту РФ, а також за допомогою поромної переправи. Так, до Криму стягувалися війська Південного військового округу РФ. Колишній очільник ВМС переконаний, що в той час, ЗСУ

повинні були розпочати антитерористичну операцію зі звільнення півострова.

Натомість, уже 27 лютого військовими РФ були захоплені адмінбудівлі Криму, а наступного дня були знищені всі документи бойового застосування, зокрема, карти, бойові розпорядження, а також засоби спецзв'язку. Однак інтенсивніше процес пішов 3-6 березня: «Групи, які блокували військові частини склалися з цивільного населення з транспарантами і гучномовцями. Там також були переодягнені козачки, потім з'явилися військовослужбовці без відзнак. Належність військовослужбовців визначила розвідка, ми їх ідентифікували як 810 бригаду 45 полку ВДВ РФ. За даними розвідки це була 76 дивізія ВДВ РФ. Також блокувалися берегові частини», - додав він. Гайдук наголосив, що українські військові до 25 березня 2014 року продовжували чинити опір загарбникам [19].

У справі про державну зраду экс-президента В. Януковича також викликали экс-депутата Державної Думи РФ Іллю Пономарьова, який був єдиним депутатом, який проголосував проти анексії Криму. Пономарьов розповів про те, як Росія планувала захопити півострів і як саме анексували Крим, яку роль зіграв лист Януковича до Путіна, датований 1 березня 2014 року [20].

Далі наведено тези з показів Іллі Пономарьова мовою оригіналу: «В ночь с 22 на 23 февраля было собрано узкое совещание... Обсуждалось, что делать с событиями в Украине. Именно там Путиным лично был поставлен вопрос об аннексии Крыма... большинство на совещании были против... 23 февраля 2014 году процедура по аннексии была запущена... 27 числа, появились первые вооруженные представители российской армии помимо контингента Черноморского флота на территории Крыма... Голосование в Совете Федерации... Это способ легитимировать военную агрессию на территории Украины. Это основа, на которой принималось решение об использовании военных сил. Письмо от Януковича... было главным правовым основанием, чтобы Совет принял подобное решение. До письма, с точки зрения присутствующих в зале, - это

был «акт агрессии». После письма - «ответ на обращение президента», ... «братского народа» с просьбой воспрепятствовать военному перевороту и защитить граждан... Это был организованный захват территории другой страны... Конечно, фактически это был ввод Вооруженных сил до согласия Совета РФ. Это преступление, которое совершило руководство моей страны. Иначе как агрессией я назвать это не могу» [20].

Екс-депутат Держдуми РФ Ілля Пономарьов також заявив, що збройна відсіч Української російській армії в 2014 році унеможливила б анексію Криму [21].

Ще один свідок у справі про державну зраду Януковича, экс-начальник Генерального штабу ЗСУ В. Замана, також висловився на адресу О. Турчинова, заявивши про те, що мав з ним у лютому 2014 року жорстку розмову: «Сказав, що там наші люди... що за них будемо боротися... І почув, що наші західні друзі пропонують не робити різких кроків, і тому ми на агресію відповідати не будемо, намагатимемося політичними кроками врегулювати...» [22].

У відповідь на це О. Турчинов заявив, що В. Замана збрехав, коли свідчив у суді. За словами Турчинова, якби дійсно були герої, «які заявляли, що вони щось там хотіли рятувати», то «я б їх першими відправив на чолі з тим, хто готовий воювати, у Крим» [23].

13 лютого 2018 року, секретар РНБО України О. Турчинов зробив сенсаційне зізнання: «Армія на початку 2014-го не могла захистити країну, я тоді говорив неправду, що в нас сильні Збройні сили... Коли почалася російська агресія в Криму, наші Збройні сили... не були здатні виконати накази і хоча б обороняти місця дислокації і використовувати зброю для оборони. Навіть цей наказ не виконувався... Нам Київ тоді не було чим захистити» [24].

За словами С. Пашинського, який під час анексії був в.о. глави Адміністрації Президента, Турчинов давав команду українським військовим у Криму стріляти по російських військовослужбовцях, але вони так і не виконали наказу. На думку Пашинського, багато військових у Криму симпатизувало російській

владі: «На 70% кримські частини було укомплектовано кримчанами ... Вони вважали, що це історична справедливість» [24].

Під час доповіді в якості свідка в Оболонському районному суді Києва у справі про державну зраду экс-президента України В. Януковича, секретар РНБО О. Турчинов детально повідомив про всі події, пов'язані з анексією Криму Росією [25].

О. Турчинов вважає, що підписані у 2010 році экс-президентом В. Януковичем Харківські угоди про продовження перебування Чорноморського флоту РФ на території України до 2042 року зробили можливою окупацію Криму у 2014 році. Як відомо, угода між Україною і Російською Федерацією, підписана 21 квітня 2010 року у Харкові тодішніми президентами України В. Януковичем та Росії Д. Медведевим передбачала продовження терміну перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі з 2017 до 2042 року. Турчинов зазначив, що дані угоди дали можливість необмежено пересуватись в Криму величезним військовим підрозділам РФ.

Турчинов впевнений у тому, що сценарій захоплення України відпрацьовувався під час навчань «Захід-2013». Фахове завдання цих навчань полягало в наступному: якась країна звертається до Росії щодо допомоги відновлення конституційного ладу у країні, допомогти побороти терористичні угруповання, які захопили центральні органи влади. Російська влада розуміла, що режим экс-президента В. Януковича може впасти в будь-який час і планували захоплення української території. Окупація Криму планувалась заздалегідь.

Останні місяці режим Януковича існував завдяки фінансуванню Путіна: «Що стосується останніх місяців режиму існування Януковича, вони жили виключно за рахунок подачки Путіна, тих мільярдів, які вони йому дали. Тільки ці гроші ще якось утримували існування України і дозволяли платити зарплату силовикам, які знущалися над власним народом», - зазначив Турчинов [25]. За його словами, за часів Януковича країна була на межі виживання, на казначейському рахунку

України взагалі не було грошей.

РФ збиралася встановити контроль над Києвом, щоб відновити маріонетковий режим Януковича. Керівництво РФ планувало завершити окупацію Криму до 1 березня, після чого розпочати вторгнення на інші території України. Турчинов наголосив, що саме для виконання такого плану Янукович написав листа до президента РФ В. Путіна з проханням ввести війська в Україну. У Росії на засіданнях в ООН на початку березня 2014 року для прикриття своєї агресії проти України не було жодних аргументів, крім листа экс-президента В. Януковича до президента РФ В. Путіна з проханням ввести війська.

За словами секретаря РНБО, ввечері 27 лютого 2014 року він дав наказ керівнику юридичного управління Адміністрації президента підготувати указ про введення воєнного стану: «Але указ не може працювати, якщо його не схвалить Верховна Рада, тому на засідання РНБО 28 лютого було запрошено лідерів парламентських фракцій» [25].

Турчинов наголосив, що на засіданні РНБО 28 лютого 2014 року не голосували за введення воєнного стану, тому що це заблокувало б проведення виборів, які давали можливість Україні отримати легітимного президента. Парламентарі вважали, що саме проведення чесних прозорих виборів в Україні та обрання легітимного президента зміцнить позиції країни.

Турчинов зазначив, що потрібно розділяти поняття «воєнний стан» і «оголошення війни». Україна на той час не була готова до оголошення війни ядерній державі Росії. Натомість Росія була готова до війни. Російська Федерація у 2014 році планувала завершити окупацію Криму й після цього величезним військом почати наступ на материкову частину України. На початку російської агресії Україна очікувала на наступ 200 тисяч військовослужбовців РФ з півночі та сходу України. Тому 5 тисяч боездатного війська Збройних сил України перекинули на захист рубежів з півночі та сходу, саме тому в Криму не було кому протистояти російській агресії. За словами Турчинов, тодішній міністр оборони Ігор Тенюх 28 лютого

2014 року на засіданні РНБО зауважив, що неможливо можна було зібрати більше 5 тисяч боєздатних військових.

Олександр Турчинов на суді над Януковичем у Києві також заявив, що під час російського вторгнення в Крим, українські внутрішні війська не виконали його завдання розблокувати державні будівлі. Отримавши наказ оточити будівлі і розблокувати, внутрішні війська змогли тільки оточити, але під тиском цивільних змушені були відступити.

Турчинов також засвідчив у суді, що під час засідання РНБО України 28 лютого голова Державної думи РФ С. Нарішкін телефонував йому й погрожував збройним вторгненням в Україну. Нарішкін повідомив, що Російська Федерація визнає Турчинова тільки як легітимного голову Верховної Ради, але РФ принципово не визнає Турчинова, як в.о. президента. Росіяни вважали, що ми силою захопили владу. Вони підкреслили, що легітимним президентом вони вважають Януковича. Нарішкін почав за дорученням Путіна, погрожувати, що у випадку, коли загинуть російськомовні люди, російські громадяни, військові, вони мають потенціал, здатний знищити і нову українську владу. Фактично йшлося про вторгнення з боку РФ.

За словами Турчинова, він вказав Нарішкіну, що росіянин порушують всі міжнародні угоди і не мають жодних підстав для перебування російських військових на території України. «На що Нарішкін відповів, що будуть і політичні, і юридичні підстави. Він мав на увазі, що наступного дня парламент Росії прийняв рішення щодо дозволу Путіну вводити війська в Україну, а політичними підставами, на які натякав Нарішкін, було, безумовно, звернення Януковича щодо введення таких військ», - наголосив Турчинов [25].

Перша хвиля мобілізації військовослужбовців була оголошена тільки 17 березня 2014 року: «Чому? Тому що не було зброї - озброїти нових військових, одягу - одягнути, резервів, щоб харчувати. Ми змушені були повністю відновлювати логістику армії», - заявив Турчинов [26].

В Україні була фактично відсутня система

військкоматів, знищені архіви, не було зброї, одягу і навіть їжі для військових: «На нараді РНБО було схвалене рішення і реалізоване щодо початку мобілізації. Саме за рахунок мобілізації ми повинні були посилити Збройні сили, сформувані нові військові підрозділи і, таким чином, захистити країну... Але одразу виникла проблема - ми не могли розпочати мобілізацію одразу... Тому що була повністю зруйнована система військкоматів. У більшості регіонів військкомати були продані, приміщення військкоматів - продані. Були знищені архіви. Тобто проти країни попрацювали дуже серйозно, для того, щоби зробити її фактично нездатною себе захищати» [27].

Як заявив Турчинов, у Криму не провели антитерористичну операцію (АТО), тому що близько 90% працівників СБУ зрадили Україну, тож нема кому було проводити операцію. Турчинов також пояснив, що говорив про готовність української армії протистояти загрозам після початку агресії Росії, щоб заспокоїти співгромадян і не викликати паніку в країні.

Про повний розвал армії за часи В. Януковича розповів на допиті у справі про державну зраду экс-президента України, генерал-полковник М. Коваль, який з 25 березня по 3 липня 2014 року обіймав посаду виконувача обов'язків міністра оборони: «З приходом В. Януковича на посаду був скорочений Оперативний штаб у Збройних силах України. ... він був знищений. Система логістики була знищена... Не було у що одягти армію: нічого не було» [28].

За чотири роки экс-президент-втікач В. Янукович, обіймаючи посаду верховного головнокомандувача Збройних сил України, не провів жодного стратегічного командно-штабного навчання. На початок бойових дій в ЗСУ лише 56 із 117 з'єднань і частин знаходились в бойовій готовності: «Стан бойової готовності військових сил України на початок 2014 року був наступним.... ЗСУ - 117 з'єднань і частин, готових 56, частково готових - 11, неготових 50», - розповів М. Коваль [29].

Чотири справні кораблі та десятки літаків, з такими ресурсами, за словами Коваля, Україна зустріла війну з Росією: «У ВМС України

станом на початок 2014 року з 24 бойових кораблів в справному стані було лише чотири... зі 111 наявних на той час аеродромів в 2013 році залишилося 28» [30]. Підсумовуючи свідчення М. Ковалю, за його словами, збройні сили України на початок агресії Росії перебували у стані небоєздатності, українська армія була деморалізована, військові не були готові стріляти у ворога.

А росіяни, навпаки, готувались до агресії. Зі слів Ковалю, під виглядом забезпечення Олімпіади-2014 РФ посилила військову міць у тому регіоні, створила нове військове об'єднання, посилила свій флот у Криму і суттєво збільшила кількість військово-транспортних літаків у Криму, які згодом використали для перекидання так званих «зелених чоловічків» [31].

Для захоплення півострова, як доповів М. Коваль, була проведена спецоперація. РФ під виглядом забезпечення проведення зимової Олімпіади в Сочі створила потужне угруповання Збройних сил, утворивши навіть нові з'єднання і частини, такі як розвідбригади нового типу, бригади спеціального значення. Відомі «зелені чоловічки», це 31-ша повітряно-миромиротворча бригада з Ульяновська та 104-й парашутно-десантний полк із Псковської області, які прилетіли нібито на навчання Чорноморського флоту.

Навесні 2014 року під час окупації Криму і блокування військових частин Збройних сил України російські «вежливі люди» виставляли цивільних осіб живим щитом. За словами Ковалю: «Ми боялися за їхні життя, їх тоді штовхали поперед себе... Добровільно ті жінки не йшли. Їх штовхали «вежливі люди» під загрозою вбивства до охороняємих об'єктів» [32].

М. Коваль вважає правильними дії, щодо реагування на ситуацію в Криму: «... ми спланували і почали виводити сили і засоби до кордонів з Україною з метою відбиття агресії... прозвучав би перший постріл - був би Крим утоплений в крові» [33].

Коваль повідомив, що Збройні сили України перед анексією півострова наводнили зрадниками, які в ході самої анексії перейшли

на бік Росії, а до анексії зливали інформацію про стан справ у ЗСУ росіянам [31]. Коваль виправдовує втрату Криму під керівництвом тодішнього виконувача обов'язків президента О. Турчинова зрадою військових: «...тоді було дуже багато зрадників серед наших військових. Якби не ці зрадники, я б міг впоратися сам» [34].

Турчинов також зазначив, що найбільшою проблемою був масовий перехід українських силовиків та військових на бік агресора. За словами Турчинова, на початку 2014 року Збройні сили України могли протиставити Росії лише дві батальйонно-тактичні групи. Більшість українських військовослужбовців, співробітників СБУ та МВС, які під час анексії перебували на півострові, за словами Турчинова, зрадили присягу: «Для розуміння ситуації: не зрадили свою країну із 13 468 солдатів і офіцерів Збройних сил, які перебували в Криму, тільки 3990 (29,6%), із 10 936 працівників МВС - тільки 88 осіб (0,8%), із 1870 прикордонників в Україну повернулося тільки 519 (27,7%), із 2240 працівників СБУ - лише 242 (10,8%), із 527 офіцерів і прапорщиків Управління держохорони не зрадили Україну тільки 20 осіб (3,8%)» [24].

Те, що Україна має бути готовою до ескалації конфлікту, є поза сумнівом. Про це свідчать також намагання Росії перетворити Крим на «непотоплюваний ракетоносець». Москва продовжує стягувати в Крим потужну зброю. Розміщення в окупованому Криму російських комплексів С-400 або С-300 є черговим інструментом Кремля для шантажу Європи. Для РФ Крим практичне значення має лише як військовий об'єкт для домінації в Чорноморському басейні. 17 березня постпред України при ООН В. Єльченко заявив, що Росія готується розмістити в Криму ядерну зброю: «Росія починає готувати підґрунтя для розміщення в Криму ядерної зброї. Розконсервуються старі місця зберігання ядерної зброї... Крим вже ... несе загрозу європейській безпеці, і не лише в регіоні Чорного моря» [35].

За даними Міноборони України, Росія зосередила у тимчасово окупованому Криму понад 32 тис. військовослужбовців, 174 ар-

тилерійські системи, 113 літаків, кораблі та підводні човни, системи протиповітряної оборони С-400 та ракетні комплекси «Іскандер». Також РФ ввела до Криму вісім кораблів і підводних човнів з крилатими ракетами морського базування «Калібр» і встановила берегові протикорабельні ракетні комплекси «Бастіон» та «Бал» [36].

За словами заступника міністра оборони України з питань європейської інтеграції А. Петренко: «Кількісні показники військової присутності РФ в Криму (у порівнянні з 2013 роком): особовий склад: було близько 12 тис., станом на сьогодні - більше 32 тис. військовослужбовців; танків РФ не було взагалі, в цьому році їх уже 40... до окупації Росія мала в Криму 22 літаки, а на сьогодні - 113. Також РФ перекинула до Криму 8 кораблів і підводних човнів, які мають на своєму оснащенні крилаті ракети морського базування «Калібр» [36].

Раніше, прес-секретар президента Росії Д. Песков пояснював розміщення в анексованому Криму ракетного дивізіону «заходами з убезпечення російсько-українського кордону» [37].

Ще одне питання, яке привернуло увагу громадськості та ЗМІ на початку 2018 року, було пов'язане з долею кораблів українського флоту. Під час анексії та окупації Криму на початку 2014 року, 57 з 64 українських суден здались без боротьби росіянам. Зрада відбулася під проводом командуючого-коллаборационіста контр-адмірала Березовського [38]. Після анексії Криму в 2014 році Росія почала передавати Україні захоплену техніку, однак після вторгнення на Донбас така передача була припинена. У квітні 2014 року РФ призупинила передачу Україні озброєння та військової техніки з Криму. На той момент у Криму залишилися 17 кораблів, катерів і суден, у тому числі 11 бойових кораблів.

11 січня президент РФ В. Путін заявив, що Росія готова передати українській стороні її бойову техніку, що залишилася в Криму. Водночас він зазначив, що українська військова техніка «перебуває в жалюгідному стані». Коментуючи цю заяву В. Путіна, командувач

ВМС України І. Воронченко заявив, що українська військова техніка, яка залишилася в Криму після анексії його Росією, була справна. Однак, на думку військових експертів, українські кораблі та інша техніка зараз знаходиться у Криму у непридатному для використання стані.

Реакція України на таку пропозицію Путіна була цілком очікувана. Як відомо, згідно з міжнародною конвенцією, сторони конфлікту можуть передавати зброю після укладення миру. Але про мир говорити зараз складно. Прем'єр-міністр України В. Гройсман, коментуючи заяви президента РФ В. Путіна про можливе повернення Україні військової техніки, що залишилася в окупованому Криму, запропонував разом із флотом повернути Україні і сам півострів.

Восени 2018 року в Керченській протоці відбулися події, які нагадали світу про окупацію Росією українського Криму. Мова йде про пряме військове зіткнення між РФ і Україною: після обстрілу українські кораблі були захоплені росіянами, а їх екіпажі взято у полон. Агресія в Азові може бути причиною запровадження нових санкцій з боку ЄС та США, якщо РФ не звільнить 24-х моряків. Анексований Крим залишається активною проблемою, яка і надалі є загрозою міжнародному порядку.

Висновки. 21 квітня 2015 року Верховна Рада України ухвалила постанову про заяву «Відсіч збройної агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». У постанові зазначалось, що збройна агресія РФ проти України розпочалась 20 лютого 2014 року, коли були зафіксовані перші випадки порушення збройними силами РФ порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання підрозділів збройних сил РФ, розташованих у Криму, для блокування українських військових частин.

Дії РФ під час анексії Криму грубо порушили принципи міжнародного права в галузі забезпечення миру і безпеки та мирного співробітництва, а саме: принцип незастосування сили чи погрози силою в міжнародних відносинах, принцип суверенної рівності держав,

принцип непорушності державних кордонів, принцип територіальної цілісності держав. Поручено умови Будапештського меморандуму, порушено Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та Договір між Україною і Російською Федерацією про російсько-український державний кордон 2003 року.

16 березня 2014 року у Криму відбувся так званий «референдум» про статус півострова, за результатами якого Росія «приєднала» Крим 18 березня, фактично його анексував-

ши. Результати голосування на «референдумі» не визнані світом.

Після захоплення Криму, підтримка Путіна в РФ зросла до 88 відсотків, однак анексія та наступна російська підтримка сепаратистів в Україні відкинули відносини Москви із Заходом до найнижчої точки з часів холодної війни.

Вже у березні 2014 року ЄС, США, Канада, Австралія та низка інших держав застосували санкції до РФ як держави-агресора. Порушення Росією суверенітету України об'єднало весь світ у підтримці українського народу.

Бібліографічні посилання

1. Передача Крымской области из состава РСФСР в состав УССР/ [ru.wikipedia.org](http://ru.wikipedia.org/wiki/Передача_Крымской_области_из_состава_РСФСР_в_состав_УССР) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Передача_Крымской_области_из_состава_РСФСР_в_состав_УССР
2. Леонід Кравчук: «Росія ніколи не погодиться з незалежністю України». [radiosvoboda.org](http://radiosvoboda.org/a/kravchuk-interview/28962848.html) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/kravchuk-interview/28962848.html> 2018.08.01. Заголовок з екрану.
3. Володимир Горбулін. Тези до другої річниці російської агресії проти України. [uacrisis.org](http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy> 2016. 18.02. Заголовок з екрану.
4. Володимир Горбулін: Кремль готувався до агресії проти України більше 10 років. [vikna.if.ua](http://vikna.if.ua/news/category/ua/2016/02/26/50055/view) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/ua/2016/02/26/50055/view> – 2016.26.02. Заголовок з екрану.
5. Как России удалось взять Крым без боя? [www.bbc.com](http://www.bbc.com/russian/russia/2015/03/150320_crimea_film_battle) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/russia/2015/03/150320_crimea_film_battle 2015. 20.03. Заголовок з екрану.
6. Гісем О.В. Історія України. Агресія Росії проти України [Електронний ресурс]. Режим доступу: pidruchniki.com/76138/istoriya/agresiya_rosiyi_ukrayini Заголовок з екрану.
7. Російська агресія проти України та міжнародне право: 25 ключових тез. [hvylya.net](http://hvylya.net/analytics/geopolitics/rosiyska-agresiya-proti-ukrayini-ta-mizhnarodne-pravo-25-klyuchovih-tez.html) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/rosiyska-agresiya-proti-ukrayini-ta-mizhnarodne-pravo-25-klyuchovih-tez.html> Заголовок з екрану.
8. 32% жителів Криму схильні до сепаратизму. [uceps.org](http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1015) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1015 – 2008. 19.12. Заголовок з екрану.
9. Public Opinion Survey Residents of the Autonomous Republic of Crimea May 16 – 30, 2013. [iri.org](http://www.iri.org/sites/default/files/2013%20October%207%20Survey%20of%20Crimean%20Public%20Opinion,%20May%2016-30,%202013.pdf) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.iri.org/sites/default/files/2013%20October%207%20Survey%20of%20Crimean%20Public%20Opinion,%20May%2016-30,%202013.pdf> Заголовок з екрану.
10. Динаміка ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, яких відносин з Росією хотіли б українці // [kiis.com.ua](http://www.kiis.com.ua) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=1> 2014.04.03. Заголовок з екрану.
11. Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине. kremlin.ru [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/20366> 2014.04.03. Заголовок з екрану.
12. Прямая линия с Владимиром Путиным. kremlin.ru [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796> 2014. 17.04. Заголовок з екрану.
13. Независимый экспертный доклад. «Путин. Война» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.putin-itogi.ru/putin-voina/> Заголовок з екрану.

14. Putin Says He Weighed Nuclear Alert Over Crimea. *www.nytimes.com* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2015/03/16/world/europe/putin-says-he-weighed-nuclear-alert-over-crimea.html> 2015. 15.03. Заголовок з екрану.
15. Владимир Путин: мы действовали в интересах русских людей и всей страны. *tass.ru* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tass.ru/politika/1831368> 2015.16.03. Заголовок з екрану.
16. «Мы не могли воевать с Россией»: Крым в интервью Юлии Тимошенко. *ru.krymr.com* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/28882331.html> 2017.27.11. Заголовок з екрану.
17. Безсмертний: Застосування сили в Криму могло призвести до жертв, але цих жертв не було б тисячі. *gordonua.com* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/bezsmertnij-zastosuvannja-sili-v-krimu-moglo-prizvesti-do-zhertv-ale-tsi-zhertvi-ne-buli-b-tisjachi-228236.html> 2018.23.01. Заголовок з екрану
18. США и Украина — главные враги России //svpressa.ru [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://svpressa.ru/society/article/173876/> 2017.05.06. Заголовок з екрану.
19. Окупація Криму в 2014 році. Що сказали свідки у справі про держзраду Януковича. *tyzhden.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/209186> 2018.08.02. Заголовок з екрану.
20. Свідчення Пономарьова: Путін особисто ухвалив рішення про анексію Криму в ніч на 23 лютого. *www.pravda.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/02/15/7171704/> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
21. Путін “купив” Януковича за 1 мільярд доларів? *ranok.ictv.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ranok.ictv.ua/ua/videos/putin-kupiv-yanukovicha-za-1-milyard-dolariv/2018.15.02>. Заголовок з екрану.
22. Дані про загострення у Криму були у січні 2014-го – экс-командувач ЗСУ. *www.pravda.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/8/7170990/> 2018.08.02. Заголовок з екрану.
23. Турчинов каже, що экс-командувач ЗСУ збрехав у суді. *www.pravda.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/15/7171773/> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
24. Турчинов: Армія на початку 2014-го не могла захистити країну, я тоді говорив неправду. *gordonua.com* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/turchinov-armija-na-pochatku-2014-go-ne-mogla-zahistiti-krajinu-ja-todi-govoriv-npravdu-231671.html> 2018.13.02. Заголовок з екрану.
25. Свідчення Турчинова у справі про держзраду Януковича. Головне. *tyzhden.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/209568> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
26. Турчинов пояснив, що завадило дати відсіч окупації Криму Росією. *www.pravda.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/15/7171748/> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
27. Турчинов пояснив, чому після вторгнення Росії одразу не оголосили мобілізацію. *www.depo.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.depo.ua/ukr/politics/mobilizaciyu-v-2014-roci-rozpochati-odrazu-bulo-nemozhливо-turchinov-20180215727766> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
28. «Не мали навіть військового одягу»: ЗСУ були не в змозі протистояти російським військовим під час анексії Криму – Коваль. *www.5.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.5.ua/polityka/ukrainska-armiia-bula-ne-v-zmozi-protystoiaty-rosiiskym-viiskovym-pid-chas-aneksii-krymu-koval-165016.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
29. На початок бойових дій в ЗСУ лише 56 із 117 з'єднань і частин знаходились в бойовій готовності – Коваль. *www.unn.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1715318-na-pochatok-boyovikh-diy-v-zsu-lishe-56-iz-117-zyednan-i-chastin-znakhodilis-v-boyoviy-gotovnosti-koval> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
30. Чотири справні кораблі та десятки літаків: Коваль сказав, з чим Україна зустріла війну з Росією. *www.depo.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.depo.ua/ukr/politics/chotiri-spravni-korabli-ta-desyatki-litakiv-koval-skazav-z-chim-ukrayina-zustrila-viynu-z>

rosiyeyu-20180215727479 2018.15.02. Заголовок з екрану.

31. РФ використала фактор Олімпіади в Сочі, щоб посилити свою військову міць у Криму – Коваль. www.5.ua [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.5.ua/polityka/rf-vykorystala-faktor-olimpiady-v-sochi-shchob-posylyty-svoiu-viiskovu-mits-u-krymu-koval-165014.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.

32. «Вежливые люди» під дулами автоматів вели жінок з дітьми на захоплення об'єктів ЗСУ в Криму - колишній в.о. міністра оборони. www.unian.ua [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/2395670-vejlivyye-lyudi-pid-dulami-avtomativ-veli-jinok-z-ditmi-na-zahoplennya-obektiv-zsu-v-krymu-kolishniy-vo-ministra-oboroni.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.

33. Коваль про окупацію РФ: Якби прозвучав перший постріл - Крим потонув би в крові //www.ukrinform.ua [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2403769-koval-pro-okupaciu-rf-akbi-prozvucav-persij-postril-krim-potonuv-bi-v-krovi.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.

34. Анексія Криму: заступник секретаря РНБО виправдовує Турчинова зрадою військових. ua1.com.ua [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ua1.com.ua/politics/aneksiya-krymu-zastupnik-sekretarya-rnbo-vipravdovue-turchinova-zradoyu-viyskovih-40100.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.

35. Сльченко: Росія готується розмістити в Криму ядерну зброю. gordonua.com [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/jelchenko-rosija-gotujetsja-rozmistiti-v-krymu-jadernu-zbroju-236976.html> 2018. 17.03. Заголовок з екрану.

36. РФ зосередила в окупованому Криму 32 тисячі військових, комплекси С-400 і «Іскандер» – Міноборони. www.unian.ua [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/10093169-rf-zoseredila-v-okupovanomu-krymu-32-tisyachi-viyskovih-kompleksi-s-400-i-iskander-minoboroni.html>

37. Кримська параноя Кремля. nv.ua [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/recommends/krimska-paranoja-kremlja-2444620.html> 2018.11.01. Заголовок з екрану.

38. Що нам відомо про Чорноморський флот Росії? - Coalition for Defense. ukrainian.voanews.com [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/nam-vidomo-pro-chornomorsky-flot/4203433.html> 2018.11.01. Заголовок з екрану.

References

1. Peredacha Krymskoj oblasti iz sostava RSFSR v sostav_USSR/ ru.wikipedia.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: https://ru.wikipedia.org/wiki/Peredacha_Krymskoj_oblasti_iz_sostava_RSFSR_v_sostav_USSR

2. Leonid Kravchuk: «Rosiya nikoli ne pogoditsya z nezalezhnystyu Ukrayini». radiosvoboda.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/kravchuk-interview/28962848.html> 2018.08.01. Zagolovok z ekranu.

3. Volodimir Gorbulin. Tezi do drugoyi richnici rosijskoyi agresiyi proti Ukrayini. uacrisis.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy> 2016. 18.02. Zagolovok z ekranu.

4. Volodimir Gorbulin: Kreml gotuvavsya do agresiyi proti Ukrayini bilshe 10 rokiv. vikna.if.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://vikna.if.ua/news/category/ua/2016/02/26/50055/view> – 2016.26.02. Zagolovok z ekranu.

5. Kak Rossii udalos vzyat Krym bez boya? www.bbc.com [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: http://www.bbc.com/russian/russia/2015/03/150320_crimea_film_battle 2015. 20.03. Zagolovok z ekranu.

6. Gisem O.V. Istoriya Ukrayini. Agresiya Rosiyi proti Ukrayini [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: http://pidruchniki.com/76138/istoriya/agresiya_rosiyi_ukrayini Zagolovok z ekranu.

7. Rosijska agresiya proti Ukrayini ta mizhnarodne pravo: 25 klyuchovih tez. hvylya.net [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/rosijska-agresiya-proti-ukrayini-ta-mizhnarodne-pravo-25-klyuchovih-tez.html> Zagolovok z ekranu.

8. Z2% zhiteliv Krimu shilni do separatizmu. uceps.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1015 – 2008. 19.12. Zagolovok z ekranu.

9. Public Opinion Survey Residents of the Autonomous Republic of Crimea May 16 – 30, 2013. iri.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.iri.org/sites/default/files/2013%20October%207%20>

Survey%20of%20Crimean%20Public%20Opinion,%20May%2016-30,%202013.pdf Zagolovok z ekranu.

10. Dinamika stavlennya naselelnya Ukrayini do Rosiyi ta naselelnya Rosiyi do Ukrayini, yakih vidnosin z Rosiyeyu hotili b ukrayinci // kiis.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=1> 2014.04.03. Zagolovok z ekranu.

11. Vladimir Putin otvetil na voprosy zhurnalistov o situacii na Ukraine. kremlin.ru [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://kremlin.ru/events/president/news/20366> 2014.04.03. Zagolovok z ekranu.

12. Pryamaya liniya s Vladimirom Putinym. kremlin.ru [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796> 2014. 17.04. Zagolovok z ekranu.

13. Nezavisimyj ekspertnyj doklad. «Putin. Vojna» [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.putin-itogi.ru/putin-voyna/> Zagolovok z ekranu.

14. Putin Says He Weighed Nuclear Alert Over Crimea. www.nytimes.com [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.nytimes.com/2015/03/16/world/europe/putin-says-he-weighed-nuclear-alert-over-crimea.html> 2015. 15.03. Zagolovok z ekranu.

15. Vladimir Putin: my dejstvovali v interesah russkih lyudej i vsej strany. tass.ru [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://tass.ru/politika/1831368> 2015.16.03. Zagolovok z ekranu.

16. «My ne mogli voevat s Rossiej»: Krym v intervju Yulii Timoshenko. ru.krymr.com [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://ru.krymr.com/a/28882331.html> 2017.27.11. Zagolovok z ekranu.

17. Bezsmertnij: Zastosuvannya sili v Krimu moglo prizvesti do zhertv, ale cih zhertv ne bulo b tisyachi. gordonua.com [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/bezsmertnij-zastosuvannja-sili-v-krimu-moglo-prizvesti-do-zhertv-ale-tsi-zhertvi-ne-buli-b-tisjachi-228236.html> 2018.23.01. Zagolovok z ekranu

18. SShA i Ukraina — glavnye vragi Rossii //svpressa.ru [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://svpressa.ru/society/article/173876/> 2017.05.06. Zagolovok z ekranu.

19. Okupaciya Krimu v 2014 roci. Sho skazali svidki u spravi pro derzhzradu Yanukovicha. tyzhden.ua [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://tyzhden.ua/News/209186> 2018.08.02. Zagolovok z ekranu.

20. Svidchennya Ponomarova: Putin osobisto uhvaliv rishennya pro aneksiyu Krimu v nich na 23 lyutogo. www.pravda.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/02/15/7171704/> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

21. Putin “kupiv” Yanukovicha za 1 milyard dolariv? ranok.ictv.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://ranok.ictv.ua/ua/videos/putin-kupiv-yanukovicha-za-1-milyard-dolariv/2018.15.02>. Zagolovok z ekranu.

22. Dani pro zagostrennya u Krimu buli u sichni 2014-go – eks-komanduvach ZSU. www.pravda.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/8/7170990/> 2018.08.02. Zagolovok z ekranu.

23. Turchinov kazhe, sho eks-komanduvach ZSU zbrehav u sudi. www.pravda.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/15/7171773/> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

24. Turchinov: Armiya na pochatku 2014-go ne mogla zahistiti krayinu, ya todi govoriw nepravdu. gordonua.com [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/turchinov-armija-na-pochatku-2014-go-ne-mogla-zahistiti-krajinu-ja-todi-govoriw-nepravdu-231671.html> 2018.13.02. Zagolovok z ekranu.

25. Svidchennya Turchinova u spravi pro derzhzradu Yanukovicha. Golovne. tyzhden.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://tyzhden.ua/News/209568> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

26. Turchinov poyasniv, sho zavadilo dati vidsich okupaciyi Krimu Rosiyeyu. www.pravda.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/15/7171748/> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

27. Turchinov poyasniv, chomu pislya vtorgnennya Rosiyi odrazu ne ogolosili mobilizaciyu. www.depo.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.depo.ua/ukr/politics/mobilizaciyu-v-2014-roci-rozpochati-odrazu-bulo-nemozhливо-turchinov-20180215727766> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

28. “Ne mali navit vijskovogo odyagu”: ZSU buli ne v zmozi protistoyati rosijskim vijskovim pid chas aneksiyi Krimu – Koval. www.5.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.5.ua/polityka/ukrainska-armiia-bula-ne-v-zmozi-protystoiaty-rosiiskym-viiskovym-pid-chas-aneksii-krymu-koval-165016.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

29. Na pochatok bojovih dij v ZSU lishe 56 iz 117 z'yednan i chastin znahodilis v bojovij gotovnosti – Koval. www.unn.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1715318-na-pochatok-boyovikh-diy-v-zsu-lishe-56-iz-117-zyednan-i-chastin-znakhodilis-v-boyoviy-gotovnosti-koval> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

30. Chotiri spravni korabli ta desyatki litakiv: Koval skazav, z chim Ukrayina zustrila vijnu z Rosiyeyu. www.depo.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.depo.ua/ukr/politics/chotiri-spravni-korabli-ta-desyatki-litakiv-koval-skazav-z-chim-ukrayina-zustrila-viynu-z-rosiyeyu-20180215727479> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

31. RF vikoristala faktor Olimpiadi v Sochi, shob posiliti svoyu vijskovu mic u Krimu – Koval. www.5.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.5.ua/polityka/rf-vykorystala-faktor-olimpiady-v-sochi-shchob-posylyty-svoiu-viiskovu-mits-u-krymu-koval-165014.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

32. “Vezhlyvye lyudi” pid dulami avtomativ veli zhinok z ditmi na zahoplennya ob'ektiv ZSU v Krimu - kolishnij v.o. ministra oboroni. www.unian.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.unian.ua/politics/2395670-vezhlyvye-lyudi-pid-dulami-avtomativ-veli-jinok-z-ditmi-na-zahoplennya-obektiv-zsu-v-krimu-kolishnij-vo-ministra-oboroni.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

33. Koval pro okupaciyu RF: Yakbi prozvuchav pershij postril - Krim potonuv bi v krovi // www.ukrinform.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2403769-koval-pro-okupaciu-rf-akbi-prozvucav-persij-postril-krim-potonuv-bi-v-krovi.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

34. Aneksiya Krimu: zastupnik sekretarya RNBO vipravdovuye Turchinova zradoyu vijskovih. ua1.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://ua1.com.ua/politics/aneksiya-krimu-zastupnik-sekretarya-rnbo-vipravdovue-turchinova-zradoyu-viyskovih-40100.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

35. Yelchenko: Rosiya gotuyetsya rozmistiti v Krimu yadernu zbroju. gordonua.com [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/jelchenko-rosija-gotujetsja-rozmistiti-v-krimu-jadernu-zbroju-236976.html> 2018. 17.03. Zagolovok z ekranu.

36. RF zoseredila v okupovanomu Krimu 32 tisyachi vijskovih, kompleksi S-400 i “Iskander” – Minoboroni. www.unian.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.unian.ua/politics/10093169-rf-zoseredila-v-okupovanomu-krimu-32-tisyachi-viyskovih-kompleksi-s-400-i-iskander-minoboroni.html>

37. Krimska paranoya Kremlja. nv.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://nv.ua/ukr/recommends/krimska-paranoja-kremlja-2444620.html> 2018.11.01. Zagolovok z ekranu.

38. Sho nam vidomo pro Chornomorskij flot Rosiyi? - Coalition for Defense. ukrainian.voanews.com [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://ukrainian.voanews.com/a/nam-vidomo-pro-chornomorsky-flot/4203433.html> 2018.11.01. Zagolovok z ekranu.